

Cseke Péter

A sztánai tűzhely

Kós Károly otthonosság-élménye

„Irodalmi köztudatunk *tájba gyökerezett* íróként tartja számon Kós Károlyt. És méltán! Hiszen ha azt mondjuk: Kós Károly, önkéntelenül is *Kalotaszegre* gondolunk, a Kalota és Nádas mentén elterülő különös színter, múlt harcokat, múlt szenvedéseket idéző kerített templomokra; magas fedelű házakra, melyeknek belsejét vidám népművészeti múzeummá alakította lakóik született szépérzéke; rózsás arcú, karcsú lányokra és kemény havasalji férfiakra, akikre Ady egyedül a *pompás* jelzőt érezte megfelelőnek; nemesen gazdag népviseletükre, küzdelmes múltukra, szorgalmas jelenükre. Magunk előtt látjuk a Gyalui-havasokat, a »vénséges, kopasz Vlegyászat«, megelevenednek a napsütötte pojánák, s hallani véljük a lunkákon legelésző juhok kolompját. S mindezekon túl látni véljük Sztánát, amelynek neve Kós egyéniségétől nyerte csengését, s látni véljük a *Varjúvárat*, e jellegzetes művésztanyát, amelyet harmincöt éven át alakított Kós játékos-komoly művészfantáziája, s amely számunkra ma már sokkal több egyszerű lakásnál: egy alkotásokban gazdag, küzdelmes emberi élet szimbóluma.”

Az első irodalomtörténeti összegzés, a kilencvenéves „szent-öreg” előtt tisztelő 1973-as kismonográfia szerzője - Varró János - ezekkel a sorokkal kelt érdeklődést tárgya iránt. S miközben olvasom, arra gondolok: vajon miként vélekedik fogadott fiáról Kalotaszeg népe, miket gondol felőle? Mit látott meg benne, s mit ad róla tovább nemzedékről nemzedékre?

Ahogy a kalotaszegi falvakat járom, s a Kós Károly-i életmű hatását és visszahatását vizsgálom, egyre inkább érzem: ha eredményes munkát akarok végezni, a tűzhellyel kell kezdenem. Mert vissza-visszatérő motívumként idézik mindenütt Kós szavajárását: „Kalotaszegen vagyok itthon, Sztána a tűzhelyem.” „Minden embernek van tűzhelye, az enyém itt van Sztánán.” Mintha minden Kós-élménynek ez lenne a magja. Hogy miért akart osztozni a sorsukban? - sok helyen máig sem tudják. Nyert-e vagy veszített? - latolgatják. Inkább mindenre ráfizetett, úgy látják. De: összeszedte a népet, bizonygatják.

Amikor a frissen felhúzott Varjúvár nyitott tűzhelye mellett a Régi Kalotaszeg sorait róttá, 1911 telén Kós nem is sejtette, hogy 1918, majd 1944 döntés elé állítja, mégis már akkor ilyen jövődőt jószolt magának:

„Az én lábam nyomát pedig eltemetheti a hó, de síromon sohasem lesz korhadt a fejfa, de a felém boruló domb virágos lesz mindig, tudom. És emlegetni fognak engem is, és apáimat is az én véreim. [...] Az én munkámat folytatják ők, és az én életem örökkévaló lesz bennük.

Mert én itthon maradtam.”

Mert a biztos megélhetést nyújtó állás helyett a nép sorsában való osztozást választotta.

Míg a gyönyörű hóhullásban körbejárom a Varjúvárat, és jóleső érzéssel fedezem fel rajta a törődés jeleit, mind csak az jár az eszembe: ha semmi más nem jelentene számunkra, csak azt, hogy 1914-ben megfordult benne Móricz Zsigmond, akkor is felbecsülhetetlen kincsünk. Hiszen - saját bevallása szerint - ezen a helyen és akkor szívta magába a *Tündérkert* indításának téli hangulatát.

És nem csodálatos-e: azóta elzúgott két világháború, de a sztánai emlékezetéből egyik sem tudta kitörölni vagy elhalványítani az 1914-es farsangot, amikor Móricz Zsigmond náluk járt?!

- Olyan bál azóta sem volt - így kezdi emlékezését Boldizsár Jánosné, aki pedig csak az iskola ablakán át lehetett részese, szemlélője az eseménynek, lévén akkoriban iskolás leányka. - Úgy tudtuk, hogy valami nagy úr érkezik, mert mind behívták a nagyobb legényeket, hogy figurázzanak... Csak másnap terjedt el a hír, hogy Móricz Zsigmondért történt az egész... Végig a táncosokat figyelte, rajzolt meg jegyzetelt, s nagyon szerette a kolbászt és a káposztalevet, amivel a szakácsnő nem is fukarkodott.

Nem hiszem, hogy csak ezért jegyezték volna meg a Móricz nevét. Mert a továbbiakban az derül ki a Boldizsárné elbeszéléséből, hogy Móricz bizony nem sokat aludt a bál után. Vasárnap délelőtt már ott volt a templomban, beült a nép közé, gyönyörködött a beszédükben és a ruházatukban.

„A bálunk kitűnően sikerült, és bizonyos, hogy sem azelőtt, sem azóta nem volt ilyen bál Kalotaszegen; még ma is emlegetik azok, akik megérték és élnek. [...] Lenn a faluban az állami iskolában lámpagyújtás után nemsokára kezdődött a tánc, és reggelig tartott. Jó cigány, jó és sok étel meg bor s pezsgő is. Móricz Zsiga úgy forgolódott az emberek között, mintha közülünk való lett volna. Mosolygott, beszélgetett, táncolt és rengeteget jegyzett egész éjszaka. Másnap még beszánkóztunk a faluba - maradéokra és csendes beszélgetésre, s este elutazott vissza Pestre. Hiszem, nem bánta meg, hogy eljött volt, mert ebből a muzsikás, vidám, szánkózó, havas téli napból született meg talán legnap sugarasabb írása, a Nem élhetek muzsikaszó nélkül.” (Találkozásaim Móricz Zsigával, 1939.)

- Összeszedte a falut - jön szembe velünk a hetvenkét éves Bálint János. - Nézze csak a román templomot: az ő rajzai alapján építették meg 1928-ban. A magyar iskola építését is ő harcolta ki 1930-ban. A főispán mind halogatta az engedély kiadását, de csak addig, ameddig akkorát csapott az asztalára, hogy a tinta kiömlött rajta: „Nem majd, hanem most!” Mire az csak hápogni tudott: „Megcsináljuk, Károly bácsi, hogyne csinálnók...”

- Ő ajánlotta fel nekünk, hogy elkészíti a templom rajzát, ne menjünk azért idegenhez. S az első gondolata az volt: milyen szép lenne itt a falu közepén - egészíti ki az előbbieket Dan Teodor (hatvanegy éves), aki 1944 és 48 között községi bíró volt s Kós Károly jó embere. - Ritka odaadó ember volt domnu' Kós, mindig csak azt nézte, hogy miként lehetne kiemelni a falut a sárból, az elmaradottságból. A kaszálója a miénk mellett volt, hát sokat diskuráltunk. De ha egyik nap eltervezük, hogy köves úttal kell összekötnünk a falut az állomással, másnap már hordtuk a követ...

- Berecz B. Ferencnek szűk volt az udvara, s bizony nagy gondban volt, amikor építenie kellett: mitévő legyen, hogy a kis portán mindennek jusson hely, aminek kell. Amikor ezt meghallotta Kós Károly, olyan tervet rittyentett, hogy azóta is a Berecz-porta csudájára járnak - emlékszik vissza id. Gál István (hatvanéves). - Vincze Jánosnak bolti helyiségre volt szüksége, de a módjából nem futotta egy külön épületre. Kós Károly ezt is megoldotta: olyan házat tervezett neki, amelyikben árulni, raktározni és lakni is lehessen. Ma is onnan vásárolunk. Szokása volt, hogy mielőtt bejött volna a faluba, előbb körbejárta a határt. Így mindenkiről tudta, hogy miként gazdálkodik. Aztán odament az emberekhez, s előadta az ő meglátásait: hogy ebbe a földbe inkább ezt kellett volna vetni, amoda meg amazt. Volt is fogantója a szavának, mert a nádasi hegyen olyan zabja termett, mint még addig senkinek. Én tudom, mert 1940-

ben az asszonnyal nála dolgoztam. S olyan tavaszbúzaja sem volt senkinek, mint neki: sorba vette és megkapáltatta...

- Két vagy három esztendővel ezelőtt járt itt utoljára - említi mint nagyon jellemző esetet a „falu esze”, a hetvenhat éves Boldizsár János B. - , és kihívott engem magához a Varjúvárra: annak idején beoltott az erdőben két körtefát, s ha még nem fedezték volna fel a falubeliek, hát vezessem rá őket... Mindig a legrosszabb helyen voltak az ő földjei; állandóan csereberélte őket - kanyarodik vissza félévszázados emlékekre. - Sokat-sokat küszködött. Volt olyan esztendő is az elején, amikor még a vetőmagnak való sem termett meg a földjén, jól tudom, mert aztán tőlem kért kölcsön, de hordáskor mégis békéltette a feleségének: „Idea, süssön kalácsot, mert cséplés ideje van!”

- Nem a megélhetésért kínlódott a földdel, hiszen - az inséges esztendőket és a nagy világváltozások létbizonytalanságát leszámítva - volt miből megélnie. Élvezte a földműves munkát, és példát akart mutatni nekünk, hogy a sziklákon is meg lehet kapaszkodni. Én tudom, mert tizennyolc éves korom óta ismerem. Egyszer azt mondta nekem csépléskor: „Amikor hallom, hogy zörög a gép, úgy érzem, hogy húsz évvel tovább élek!” (Bálint János)

„Nekem a gazdálkodással messzebbre tekintő céljaim is voltak: a korszerű földművelésre akartam példát mutatni. Már diákkori nyári vándorlásaim idején, amikor az erdélyi népéletet, főleg a nép építészetét tanulmányoztam, sok mindent megfigyeltem, ami a gazdálkodás körébe vág. Nemcsak az épületeket, az eszközöket, melyekből sokat lerajzoltam, hanem a munkafolyamatokat is, a szántást, vetést, állatgondozást, istállózást, takarmányozást. Amit a parasztemberek kis gazdaságában láttam, összehasonlítottam azzal, amit szakszerűen vezetett, üzemszerűen termelő nagy gazdaságokban tapasztaltam. Izgatott, hogy az uradalmakban már alkalmazott modern gazdálkodást miképpen lehetne meghonosítani a kicsi gazdaságokban is. Én kezdettől fogva modernül igyekeztem gazdálkodni, berendezkedni. Ezen a tájon nekem volt legelőbb lófogatú kukoricavető gépem, gabonaboronám, lókapám és váltóékém. Ez utóbbi tette lehetővé, hogy a meredek oldalon teraszos művelést tudtam meghonosítani. Tanultak is tőlem. Kérték kölcsön az eszközeimet, szerszámaimat, s aztán amint látták paraszt szomszédaim, hogy jobb, eredményesebb ezekkel dolgozni, maguk is hasonlókat szerezgettek be. Eleinte bátortalanul, aztán tömegesebben. [...]

- Soha semmi nem fogtam hübelebalázs módjára. A gazdálkodást gyakorlati tanulással kezdtem. De szakkönyvekből is igyekeztem elsajátítani a mezőgazdasági tudományt. Belekapcsolódtam az EMGE munkájába. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület keretében elsősorban természetesen mint építész tevékenykedtem: korszerű istállók, ólak, színek, állások, jászlak, silók terveit készítettem, s ezeket az Erdélyi Gazda című szaklap propagálta. Kitérő lap volt, kitérő munkatársakkal. Különösen azután, hogy Szász Pál került az EMGE élére, s kiszorult onnan a korábbi ókonzervatív vezetés, a mezőgazdasági ismeretterjesztés a falu földműves népe körében nagy lendületet vett. A kitérő lap mellett az egyesület tanfolyamokon ismertette meg a földművelő néppel az okszerű gazdálkodás módszereit. Már akkor szövetkezetekbe szervezte a földműveseket. Kiállítások, versenyek népszerűsítették az eredményeket. Napirendre került a gépesítés: szövetkezeti alapon vásárolták a gazdakörök a gépeket. Külföldről hozatott apaállatokkal javították fel a szarvasmarha-, ló- és juhállományt. Szász Pál ahhoz is értett, hogy jól felkészült munkatársakkal vegye körül magát. Antal Dániel, Szövérdi Ferenc, Nagy Miklós neve jut most hirtelen eszembe, akik nagyszerűen végezték az egyesületi központban a szakismeretterjesztés feladatát. Ezek az akkor fiatal emberek azt akarták nálunk meghonosítani, ami akkor a világon - Dániában, Hollandiában, Német- és Franciaországban - a legjobban bevált. Az EMGE küldte őket külföldi tanulmányútra, hogy lássák: hol tart a nagyvilág...” (Benkő Samu: Beszélgetés Kós Károllyal 1973 nyárutóján a földművelésről.)

- Szókimondó ember volt, s ezért az urakkal sosem tudott szót érteni. Egyszer lóhalálában rohant hozzám a jegyző (1942 és 44 között én voltam a községi bíró), hogy az Isten megfizeti, segísek rajta, mert ha Kós Károly elkiáltja magát, Budapesten is meghallják, s nézhet állás után... Az történt, hogy a jegyző elsinkófallt egy pár bakancsot azok közül, amik a gazdasági cselédek részére érkeztek, s Kós Károly megtudta ezt... (Boldizsár János B.)

- Pedig másképpen olyan nyugodalmas ember volt, hogy még az állatot sem szidta, mint más. Csak annyit mondott: „Na, már megint rosszkodsz?!” Amikor épp nem volt dolga a városban, végig a napszamosai között tartózkodott. De mindig ő figyelmeztetett: „Ne hajtsák annyira magukat, emberek: csak kijöttem, mert szeretek magukkal lenni...” Mindent látni akart: hogy számlik a föld, van-e elég nedvességtartalma, milyen vastagon terítjük a trágyát, vág-e a kasza, jól szárad-e a széna. Ő maga is nagyon szeretett szántani, meg kaszálni. És a fiait is odaállította: napestig velünk dolgoztak. (Id. Gál István)

- Egyszer azzal a tittelussal szólítottam meg, ami a régi világban kijárt neki: „Méltóságos úr, ha nem veszi rossz néven, megkínálnám egy kis csörögével.” S hogy rám förmedt: „Hagyja a francba, Erzsók, engem ne méltóságoljon! Erőszakkal tették rám, nem én akartam.” És öröm volt nézni, hogy ízlett neki a savanykás bor után a csöröge. (Boldizsár Jánosné)

- Hát arról hallott-e, hogy én húztam ki a Kós Károly lábából a töviset? - kacsint felém a falu esze, s nyomban hozzáteszi: - annyira azért nem volt okos, hogy később ne lépjen bele maga. - Amikor legutoljára kint járt, akkor is emlegette: „Töltöttünk jót is, rosszat is, János, de, mondja: kulákságot érdemeltem én a Dímbru Cruciiért?” 1950-ben beizent, hogy keressek gazdákat a Varjúvárra, mert a földet két évi utánajárással valahogy lerázta a nyakáról, már csak ez van hátra. De a Varjúvárat akárkinek nem adja: szeretné, ha jó kezekbe kerülne. Hozzátette: egy szobát, s az elővételi jogot fenntartja magának. Megbeszéltem a dolgot az asszonnyal, s azzal mentem vissza másnap, hogy mi is belemehetünk a vásárba. Miután megkötöttük a szerződést, akkor sem a pénzzel törődött, hanem hogy a kvótát valahogy rendezze. Pedig akkor már csak húsz mázsa krumplival tartozott s valami tengerivel. A többit azelőtt valahogy összehozta. Na, de ahogy megszabadult ő a nagy tehertől, úgy kerültünk mi a kuláklistára a Varjúvárral együtt. Nem is laktunk benne sohasem. Aztán 1962-ben visszavásárolta tőlünk a család...

Beszélgéseim során feltűnt, hogy mennyire csak a népsorsban osztozó Kós Károlyt ismerik itt az emberek. De azt aztán igazán! Azt az embert, aki velük együtt küszködött, s aki példát mutatott nekik teremtető erőben, élni akarásban. Aki mindig a nép érdekében emelt szót, és sohasem ellene. Felnéztek rá románok, magyarok egyaránt, mert sosem a cím, a rang, a felekezeti vagy nemzetiségi-nemzeti hovatartozás szerint ítélte meg az embereket: aszerint becsült mindenkit, hogy az mennyire volt ember. S megvolt az a jó szokása is: alkatánál fogva képtelen lett volna arra, hogy felfelé mosolyogjon és lefelé rúgjon.

- A bécsi döntés után két embert küldött apám után, hogy azonnal jöjjen haza, mert neki itt a helye! A háború végén, amikor felelőtlen elemek szétdúlták a házat, mi voltunk azok, akik kiálltunk: „Itt rongálni nem szabad, mert arra a házra ezután is szükség lesz!” (Dan Teodor)

Nem véletlen tehát, hogy Beke Györgynek adott interjújában Kós Károly ezt mondja: „... a magyar Ágoston Palkó János után a román Dan Juon bíró és fiaik voltak nehéz időkben is hűséges, jó embereim.”

Meglepő viszont, hogy Sztánán az író Kós Károlyt alig-alig ismerik. Csak a gazdát és az építésszt. Hogy a Varjúvárra könyveket írt, sőt: nyomtatott, hetilapot szerkesztett, hogy a Varjúvár művészanya is volt - erről jóformán semmit sem rögzített a népi emlékezet. Csak azt tudják, hogy mindenhez értett, amihez hozzáfogott. És sok mindenhez hozzá kellett fognia.

- Mindenhez értett. Nem csoda. Hiszen reggel ötkor már talpon volt, s ha éjfél táján megébredtem, még világ volt nála: írt, rajzolt.

Mikor mit kellett. Ott lakott fenn velünk a tanyán. Reggel megivott egy félliter tejet, délben lóháton ment le ebédelni a Varjúvárhoz, a vacsorát pedig a feleségem hozta fel neki. Gyakran jöttek vendégek, olyankor lóra ült és a vendégek elébe sietett... (ld. Gál István)

Talán épp ezeket a sorokat róta 1940-ben, akkoriban, amikor Gál István éjfélkor is világot látott nála:

„... Házunk mögött és fölött a hegyoldalon sűrű erdő van, az erdőn felül lankás oldal: kaszáló. A kaszálón túl elhanyagolt szántók voltak, amikor ideköltöztem, s azon felül kopaszon meredt az égre a hegy, akinek a *Dîmbu Crucii* a neve. Amikor idekerültem, a hegyoldali partagföldről néhány holdnyit szereztem meg, s oda gyümölcsfát ültettem.

A későbbi években még néhány holdnyi földet szereztem a gyümölcsösön alul és felül, ahová gabonát vethettek: kenyérmek valót magunknak, és abraknak valót az állataimnak. Az elhanyagolt, sovány, köves földeket sorban megtakarítottam, feltörtem, szelídítettem és trágyáztam, a követ eltakarítottam és a töviset kivágtam, a gyökereket kiástam és elégettem. A meredek oldalakon a vad gyepet szelídítettem és a vadvízes, forrásos lankákat és laposokat árkoltam. S évek hosszú sora óta a vad földek immár megszelídültek, az oldalak sovány fűvébe baltacím költözött meg szarvaskerep és fehérhere, meg nemes perjék és a gyümölcsfák is megnőttek és megterebélyesedtek.

Most három esztendeje ide menekültem, s fenn a *Dîmbu Crucii* kopasz feje alatt, a gyümölcsös északról védett teraszának déli peremén megépíttem új tanyámat. [...]

S azóta megint az enyém osztatlanul a hegyek csendessége és méltóságos nyugodalma, a madarak finom szava, a szél zúgása és a fák és mezők virágának az illata. Egyedül az enyém itt a harmatos reggelek csillogása, a nap minden ragyogó melege és a nyári éjszakák szikrázó csillagai. Minden, de minden az enyém itt, ami szépség és jóság, áldás és békesség, termő és teremő élet és a lélek nyugodalma." (Tanya a hegyen)

Sokat gondolkoztam azon, vajon mi lehet az oka annak, hogy a sztánaiak alig-alig ismerik azt a másik várat, amelyet Kós Károly - Kányádi szavaival - a léleknek rakott. Nem érdekelte volna őket, hogy mit írt? Vagy nem jutottak hozzá? Vagy pedig cselekvő jelenléte nem is tette szükségessé, hogy írott szavaival ismerkedjenek? De hiszen - különösen a Kiáltó szó óta - tettnek számít az is, amit írt. Művészi hitvallása szerint ugyanis csak akkor fogott tollat, amikor úgy érezte, hogy az adott körülmények között mást nem tehet.

Éppen ideje, hogy a sztánaiak is megismerkedjenek mindazzal, amit Kós Károly értük is írt. Hogy lássák az éjszakai töprengések, virrasztások értelmét, és a magukénak vallhassák az egész Kós Károlyt, miként ő is magáénak vallotta az egész Kalotaszeget.

A sztánai tűzhely elég magas van ahhoz, hogy messzire világíthasson. És nemcsak a tájban, a térben: az időben is. Tőlünk függ, hogy melegét érezzük-e vagy sem.

Szerencsére már az idegeinkben hordozzuk: ennek a tűznek nem szabad kialudnia.

1973. december

Utóirat

Kós Károlyról, erről a mi huszadik századi reneszánsz emberünkről, a közös történelmi múltba gyökerező erdélyi szellem exponenséről szerencsére még életében rengeteget írtak; és szinte alig van életének, munkásságának olyan mozzanata, ami említés nélkül maradt volna a halála után megjelent méltatásokban. Ha viszont a teljességre törekvő összkép kialakításának igényével közelítjük meg a lezárt életművet, kiderül: akad még törleszteni valónk bőven. Talán több, mint gondolnánk.

Kevesen tudják például azt, hogy Kós Károly - aki Erdély-szerte számtalan hajlékot épített a léleknek, a szellemnek - nemcsak falakat emelt: iskolaalapító volt maga is. Mégpedig egy gazdasági szakiskoláé, amelyik korszerű gazdálkodásra tanította volna meg jobb életfeltételek megteremtéséért küzdő kalotaszegi népét.

1973 decemberében - körüljárván a sztánai tűzhelyet - megpróbáltam felvillantani a „földet szelídítő” Kós Károly alakját, azét, aki sokat adott arra, hogy jó gazdának tartsák, mert be akarta bizonyítani népének: meg lehet kapaszkodni még a sziklákra is. Talán nem szorul magyarázatra: nem a jelkép kedvéért kerültek be előbbi mondatomba a sziklák: nagyon is valóságosak voltak. A sztánai tűzhely megjelenése után egyszerre több felől kaptam biztatást: folytassam a Kós Károly-i életmű és a mai Kalotaszeg szembesítését, izgalmas könyv kerekedhetne ki belőle. Ebben nem is kételkedtem, csak hát épp erre jutott a legkevesebb időm akkoriban. Pedig a biztatásokkal egy időben a segítő szándékot is tapasztalhattam. Kovács Lajos nyugalmazott tanító például a következő sorokkal keresett fel 1976. január 11-én:

„Jóleső érzéssel olvastam *A sztánai tűzhely című riportját*. Úgy veszem észre, hogy folytatása lesz. Mivel én 1926 és 1936 között a Sztánával szomszédos Zsobokon működtem, Kós Károly elég gyakran felkereste otthonomat... Egy eredeti levelét is őrzöm, amelyik más oldalról világítja meg e kiváló ember egyéniségét. Szívesen adok felvilágosítást, és a levelet bemutatom...”

Gazdamérnökök állítottak meg több ízben is terepjárásaim során azzal, hogy a földet szelídítő és a földművelőket pallérozó Kós Károly után a mezőgazdasági építészeti professzoráról se feledkezsem meg. Rengeteg olyasmit tanultak tőle, aminek nagy hasznát vették a termelőszövetkezeti mozgalom kezdetén. Rendhagyó vizsgáztatási módszere pedig különösképpen emlékezetes maradt számukra: csak a jelentkezőket faggatta, ám azokat hosszasan; senkit meg nem buktatott ugyan, de nála jelest csak azok kaphattak, akik eredeti gondolkodásmódjukkal számára is élményt nyújtottak.

Ami a szóban forgó levelet illeti, az valóban várt rám; Kovács Lajos nyugalmazott tanítót viszont már nem találtam az élők sorában, amikor az ígért felvilágosítások ügyében a megadott címen kerestem. Nos, ebből a levélből szereztem először tudomást a bábonyi mezőgazdasági szakiskoláról, és arról, ami 1936 tavaszán mindennél jobban foglalkoztatta Kóst: a tangazdaságba felvett tanulók ellátásának, ruházatának és iskolai költségeinek vállalára nehezedő gondja.

Kós Károly

Stana gara

Jud. Cluj

Kedves jó Igazgató Uram!

Egy kérésem volna, ezért engedje meg, hogy az előzményeket is vázoljam egészen röviden.

Mint tudja, Bábonyban muszáj volt az eredetileg 13 tanulót 21-re szaporítani, hogy a létszám elegendő legyen. Ez sikerült sokféle módon, és úgy, hogy a végén Kolozsvárról két árva fiúcskát vettünk gondozásba a leendő gazdasági iskola gazdaságába. Ezeknek kosztjáról, ellátásáról, iskolai terheiről én gondoskodtam és cipőjükéről is. Sőt, télire valamennyi ruhát és fehérműt is szereztem nekik. De most újra le vannak rongyosodva, úgy, hogy húsvétra nem lesz fehérműjük sem. Magam, sajnos, kissé kimerültem anyagilag, itthonról már minden ócskaságot odaadtam nekik és más szegényeknek.

Kérésem tehát az volna, hogy a zsoboki iskolás gyerekek, akiknek szüleik vannak és otthonuk, emlékezzenek meg az ő árva

magyar református testvérükről, és adjanak össze 2-2 gatyát, inget, valamint vászonnadrágokat és bujkafélét is, s talán ócska kalapot is kettőt. Cipőjük van. Az egyik fiúcska 9-10, a másik 12 éves forma. Azt hiszem, ha Igazgató Uram néhány szóval beszél a gyerekeknek ezekről az árvákról, a gyerekek ezt összehozzák szegény és árva társuknak.

Nem akarok négylethez vagy máshoz fordulni: a gyermekekhez fordulok, és hiszem, hogy meglesz árváimnak a húsvéti örömük.

Tehát kérem, próbálja meg ezt, és vagy magam, vagy valamelyik fiam érte megy a ruháknak a hét végén, és kiviszi nekik.

Előre hálásan köszönöm szíves jószágát és vagyok őszinte s szíves üdvözléttel:

Sztána, 1936. IV. 7.

Kós Károly

Kovács Lajosné szerint a zsobokiak a kérésnek haladéktalanul eleget is tettek.

Ezek után már ugyancsak érdekelt, hogy minél többet megtudjak Kós Károlyról, az iskolaalapítóról. Szerencsére Benkő Samu figyelmét - akinek Kós Károllyal folytatott beszélgetéseit (*A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni*) Kós születésének 95. évfordulóján adta kezünkbe a Kriterion Könyvkiadó - nem kerülte el a bábonyi iskolaalapítási kísérlet sem.

„Mondottam - rögzítette volt Kós válaszát Benkő Samu 1973 nyárutóján -, »minigazdálkodásommal« azt a célt is magam elé tűztem, hogy lendítsek valamit a vidéken: Kalotaszegen. Ezt a célt szolgálta volna a Bábonyban tervezett mezőgazdasági iskola és annak tangazdasága. Itt szerettük volna a kalotaszegieket megtanítani arra, hogy a sovány, gyenge, kevés földből többet lehet kihozni, mint amennyire apáik erejéből tellett. Sok tervemhez hasonlóan ez is dugába dőlt. Csak a gazdasági rész épült fel, s a gyümölcsöst állítottuk be; ez sikerült is. Magára az iskolai rész kiépítésére a háború miatt már nem került sor.”

Ilyenformán az agrártörténészek figyelmét sem kerülheti el immár Kós bábonyi kezdeményezése. De vajon csak ennyi lett volna, agrártörténeti adalék?

Dr. Nagy Miklós szerint a bábonyi vállalkozás művelődéstörténeti jelentősége sem csekély, hiszen a „mintagazdaság egyik telepe lett a Gusti-féle szociológiai iskola híveiül szegődött falumunkás fiataloknak”. (Táborozásukról annak idején Szabó T. Attila írt volt tanulmányt, még 1937-ben.) Ugyancsak Nagy Miklós világított rá arra, hogy Kós hasonló vállalkozásainak összefüggésrendszerében domborodik ki igazán a bábonyi példa értelme:

- Amikor 1931-ben, harmincéves érettségi találkozájukon összekerültek osztálytársként apámmal, s én, ugyancsak a kollégiumban lakván, hozzájuk sodródtam - pályaválasztásom felől érdeklődve kijelentette: „Helyesen választottál! Nagy szükségünk van jól képzett gazdamérnökökre! Sok itt a tennivaló!”

És nemcsak másoknak szánta a cselekvést, hanem maga is ott volt mindenütt, ahol a mezőgazdaság ügyét lehetett vagy kellett szolgálni. Élőszóban, írásban, tettekkel, példamutatással.

A sztánai köves, agyagos dombokon folytatott küzdelme a sovány földdel több hasznára vált a környező falvak gazdáinak, mint saját magának, mert inkább törekedett a szemléltetésre, az új gazdasági eszközök, eljárások, vetőmagvak, módszerek, üzemtervezés bemutatására, mint a jövedelmezőségre. Váltóékét vitt oda, ahol akkor még a faeke járta, baltacímmel, fehérherével szelídítette a leromlott kaszálókat, lókapával könnyítette a kézi kapálás tenyeret kergesítő munkáját akkor, amikor a mezőgazdaságban nem a munkást, hanem a munkát keresték.

És megálmodta a közösség erejével létrehozandó Bábonyt, a sajátos kalotaszegi viszonyok közötti gazdálkodás tangazdaságát, hogy ez a tájegység szívébe ágyazottan tanítsa meg e táj népét okosabban, - adottságai lehetőségeihez igazodva - eredményesebben gazdálkodni. A földművest pallérozó Kós Károly volt a kezdeményezője az első kalotaszegi lótenyésztő egyesületnek is, s ebben a minőségében mindent megmozgatott, hogy a vidékre a legjobb, a leromlott lóállomány céltudatos feljavítására alkalmas tenyészanyag kerüljön.

Ellenszolgáltatást nem várva, közösségi feladatként vállalta a tervezői, építészeti, tanácsadói munkát akkor, amikor a Madéfalva után Bukovinába menekült telepesek öt faluja közül az egyik a tűzvész martaléka lett, s fáradhatatlanul készítette a tervrajzokat, hogy az üszkös romok helyén korszerű, célszerű gazdasági épületek emelkedjenek.

Gazdasági építészeti szemléletét akkor fogalmazta meg - Gazdasági építészet (Erdély népi gazdasági építészet) című tanulmányában -, amikor Európa a háború vérzivatarának utolsó hónapjait élte, tanúsítva, hogy a sztánai magány az alkotás mentsvára volt számára. (Sajnos, ennek a tanulmánynak a teljes illusztrációs anyaga is elpusztult a Varjúvár feldúlása során.) Kimondottan gyakorlati tanácsadásként adta ki aztán 1957-ben a Falusi építészet című munkáját (a rá jellemző művészi igényességgel készült műszaki rajzok kíséretében), amelynek - a rohamos technikai fejlődés ellenére - ma is friss a mondanivalója.

És tanított a mezőgazdasági főiskolán, egyéniségéhez híven úgy, hogy hallgatói nemcsak a mezőgazdasági építészetet szerették meg, de megtanulták értékelni a népi építkezésben fellelhető művészetet és leleményességet is.

A Varjúvár csendbe burkolódik. Hiába várnánk már, hogy megjelenjék a „mérnök úr” immár legendás alakja, bozontos, mokány lovacskáján a Dîmbu Crucii vagy a Riszeg felé poroszkálva. Erdély agrártörténetébe azonban így vonul be.

1978. december